

فهرست نویسی

نقد و بررسی

و تکنولوژی های جدید اطلاع رسانی

○ عبدالرضا نوروزی چاکلی

عضو هیأت علمی گروه علوم کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه شاهد

توسط کمیته کتابداری شورای انقلاب فرهنگی آمده است. «مطالب ویرایش اول با طرح مبحث شناخت کتاب و اجزای آن از دیدگاه فهرستنویسی آغاز شده و پس از آن با اشاره ای به کلیات فهرستنویسی از قبیل تاریخچه، هدفهای فهرستنویسی، مفهوم فهرستنویسی، برنامه و خط مشی فهرستنویسی، منابع و ابزار فهرستنویسی و مسائل و مشکلات فهرستنویسی در ایران به سرفصل فهرستنویسی توصیفی وارد می شود.

در فهرستنویسی توصیفی نیز مطالبی همچون مشخصات برگه فهرستنویسی، قواعد کلی توصیف، استاندارد بین المللی کتابنامه نویسی توصیفی، سطوح توصیفی، نقطه گذاری و نشانه گذاری در توصیف، شیوه فهرستنویسی توصیفی در نظر گرفته شده است. مبحث بعدی، فهرستنویسی موضوعی و آشنایی با انواع سرعنوانهاست. در این قسمت، شیوه تحلیل موضوعی، تعداد سرعنوانهای لازم، سرعنوانهای موضوعی، سرعنوانهای موضوعی کنگره، سرعنوانهای موضوعی سبزر و سرعنوانهای موضوعی فارسی بحث شده است. پس از آن انواع فهرستها در برگه دان که به صورت سه بخش فهرست فرهنگی، فهرست مجزا و فهرست رده ای مورد اشتباه قرار گرفته، آورده شده است. مباحثی همچون جستجوی اطلاعات کتابشناختی و آشنایی با منابع تجسس (سرچ)، تعیین و انتخاب سرعنوان مشاهیر و مؤلفان، تعیین و انتخاب سرعنوان سازمانها و مؤسسات، خلاصه قواعد تعیین سرشناسه و شناسه های افزوده، فهرستنویسی پیش از انتشار، خدمات فنی متمرکز، کاربرد کامپیوتر در فهرستنویسی، مطالب بعدی این کتاب را تشکیل داده است.

بیان ساده، روان و وجود مثالهای مختلف درخصوص مطالب ارائه شده و اشاره به شماره قواعد فهرستنویسی انگلو آمریکن با تأکید بر فهرستنویسی کتابهای فارسی و آموزش گام به گام فهرستنویسی توصیفی و تحلیلی باعث شد که این کتاب همچون یک خودآموز عملی ارزنده جایگاه ویژه ای در بین کتابداران بیابد.

ادامه تحصیل نویسندگان در خارج از کشور، وقفه ای چهار ساله در انتشار ویرایش بعدی این اثر ایجاد کرد. اما بالاخره ویرایش دوم با تغییر در محتوای آن و افزوده شدن حدود صد صفحه به مطالب

○ فهرست نویسی: اصول و روشها

○ دکتر رحمت الله فتاحی

○ دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۹

انتشار ویرایش نخست کتاب فهرستنویسی: اصول و روشها اثر دکتر رحمت الله فتاحی در سال ۱۳۷۳ از انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد و در ۲۵۸ صفحه گامی بود در جهت تأکید بر جنبه های عملی فهرستنویسی. در پیشگفتار این اثر، نگارنده اندک بودن منابع آموزش فهرستنویسی برای مقاطع کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد و دوره های کوتاه مدت آموزش کتابداری را اصلی ترین دلیل برای تألیف این کتاب دانسته و نوشته است: «با توجه به این کمبود و بر پایه بیش از هفت سال تجربه تدریس فهرستنویسی در دانشکده علوم تربیتی - دانشگاه فردوسی مشهد و نیز دوره های کوتاه مدت کتابداری و همچنین با استفاده از تجربه ای ده ساله در سرپرستی بخش فهرستنویسی فارسی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه فردوسی مشهد بر آن شده است تا کتابی درسی تهیه کند و در دسترس دانشجویان، مدرسان و کتابداران قرار دهد. مباحث کتاب حاضر بیشتر شامل مطالبی است که در برنامه آموزش و سرفصلهای درسی ارائه شده

گردید.

تغییرات حاصل شده در ویرایش دوم و طرح مباحث جدید و تجدیدنظر در کلیه مطالب کتاب باعث شد تا کتاب دوباره با استقبال چشمگیر کتابداران مواجه شود؛ به طوری که ظرف مدت کمتر از یک سال کلیه نسخ موجود در بازار این ویرایش نیز به اتمام رسید و نایاب گردید. اما دیری نپایید که در سال ۱۳۷۹، سومین ویرایش این کتاب با تجدیدنظر در برخی قسمتها و توجه بیشتر به بخش فهرست‌نویسی رایانه‌ای منتشر شد و در دسترس مشتاقان قرار گرفت.

مطالب ویرایش سوم در ۳۰۱ صفحه تنظیم گردید که صفحات پایانی آن شامل واژه نامه انگلیسی به فارسی، فارسی به انگلیسی، کتابنامه و نمایه است.

از آنجایی که فهرست‌نویسی دقیق و مطلوب هر کتاب مستلزم شناخت دقیق و کامل کتاب و اجزای مادی و فیزیکی آن است، همان‌طور که پیشتر بدان اشاره شد، فصل اول کتاب به شناخت کتاب و اجزای آن از دیدگاه فهرست‌نویسی می‌پردازد. بنابراین، کلیه اجزای کتاب مانند جلد، عطف یا شیرازه، صفحه نیم عنوان، پشت صفحه عنوان، صفحه اهداء پیشگفتار، فهرست مندرجات یا فهرست مطالب، مقدمه یا دیباچه، متن، پی‌افزود، پیوستها، فهرستهای پایانی و نمایه‌ها، فهرست منابع و مأخذ یا کتابنامه، فهرست لغات و اصطلاحات یا واژه‌نامه، فهرست راهنما یا فهرست موضوعی یا نمایه

کتاب در سال ۱۳۷۷ انتشار یافت. در ویرایش دوم، نگارنده محترم فرصت یافت تا بار دیگر اثر خود را مورد بررسی و تجدید نظر قرار دهد. حاصل این تلاش تغییرات عمده‌ای بود که در سرفصلها و محتوای کتاب ایجاد گردید. در فصل دوم که به کلیات فهرست‌نویسی اختصاص داده شده بود، مبحث تاریخچه به «تاریخچه، اصول و قواعد فهرست‌نویسی» تغییر یافت و همچنین سایر مباحث این بخش نیز به ترتیب به هدفهای فهرست‌نویسی و کارکردهای فهرست کتابخانه، مفهوم و ارزش فهرست‌نویسی تبدیل شد. در فصل سوم سطوح توصیفی به «سطوح توصیف و الگوی پیشینه‌های کتابشناختی» و در فصل چهارم نیز سرفصلهای قبلی به مباحث چگونگی تحلیل موضوعی کتابها با فهرست سرعنوانهای موضوعی کنگره، فهرست سرعنوانهای موضوعی سبزر و فهرست سرعنوانهای موضوعی فارسی تغییر یافتند. همچنین با توجه به تغییراتی که در ترتیب و محتوای سایر بخشهای کتاب داده شد، بخشهای پنجم تا دوازدهم به ترتیب شامل تعیین و انتخاب سرعنوان نام برای مشاهیر و مؤلفان، تعیین و انتخاب سرعنوان نام برای سازمانها و مؤسسات، خلاصه قواعد تعیین سرشناسه و شناسه‌های افزوده، جست‌وجوی اطلاعات کتابشناختی در فهرست‌نویسی و آشنایی با منابع تجسس، خدمات فهرست‌نویسی متمرکز و تعاونی، فهرست‌نویسی پیش از انتشار، انواع شیوه‌های تنظیم فهرست و فهرست‌نویسی رایانه‌ای

موضوعی، فهرست اعلام یا نامنامه یا نمایه نامه‌ها، فهرست تصاویر، جدولها، نقشه‌ها و فهرست ناشر به طور کامل معرفی گردیده است.

با مطالعه این بخش ارزش اطلاعاتی هر کدام از این اجزاء برای فهرست‌نویسی به خوبی روشن خواهد شد. در فصل دوم که به کلیات فهرست‌نویسی پرداخته شده است به طور کامل سعی شده تا به تاریخچه مختصر کلیه تلاشهایی که در زمینه تدوین اصول و قواعد فهرست‌نویسی به عمل آمده است اشاره شود و روند رو به رشد این اصول، تا تدوین ویرایش دوم قواعد فهرست‌نویسی انگلو آمریکن نشان داده شود.

در ادامه بخش کلیات، هدفهای فهرست‌نویسی و کارکردهای فهرست کتابخانه بیان شده و پس از آن به مفهوم و ارزش فهرست‌نویسی و برنامه و خط مشی فهرست‌نویسی پرداخته شده است. در تدوین برنامه و خط مشی فهرست‌نویسی، سه عامل نوع کتابخانه، نظام کتابخانه و امکانات مورد ملاحظه قرار گرفته است. در ادامه بخش کلیات فهرست‌نویسی، منابع و ابزار فهرست‌نویسی برای آشنایی کتابداران با این منابع معرفی گردیده است. این منابع به‌طور کامل شامل فهرستگاهها، کتابشناسیها و فهرستها، فهرستهای سرعنوانهای موضوعی، فهرستهای مستند اسامی مشاهیر، مؤلفان و سازمانها، طرحهای رده‌بندی، جدولهای نشانه مؤلف و سایر منابع از قبیل دایرةالمعارفها، واژه‌نامه‌ها، سرگذشت نامه‌ها و مانند آن است. در مبحث بعدی به مسائل و مشکلات فهرست‌نویسی در ایران از قبیل عدم گذار تعدادی از کتابخانه‌ها از روش سنتی فهرست‌نگاری به فهرست‌نویسی نوین، تعداد اندک فهرست‌نویسان متخصص و آموزش دیده، کمبود منابع و ابزارهای فهرست‌نویسی از جمله فهرستگاهها و کتابشناسیهای معتبر، نبودن برگه فهرست‌نویسی پیش از انتشار در

پشت صفحه عنوان در بسیاری از کتابهای فارسی، نبود شبکه

کتابشناختی
(Network)

(bibliographic) در کشور، ناآگاهی و ملزم نبودن مؤلفان، مترجمان، ناشران و چاپخانه‌ها به رعایت اصول ساده انتشاراتی اشاره شده است.

در فصل سوم به صورتی ساده، روان، گویا و کامل عمده‌ترین مسائل فهرست‌نویسی توصیفی مطرح گردیده و پس از ذکر مبادی و مبانی توصیف، مشخصات برگه

فهرست‌نویسی، قواعد کلی توصیف استاندارد بین‌المللی توصیف کتابشناختی، سطوح توصیف و نقطه‌گذاری و

نشانه‌گذاری در توصیف شیوه فهرست‌نویسی توصیفی به صورت گام به گام آموزش داده شده است. از بارزترین خصوصیات این فصل، مطابقت کامل شیوه‌های ارائه شده با قواعد فهرست‌نویسی انگلو آمریکن از طریق ذکر شماره قاعده مربوطه در ذیل هر بند و تأکید بر درج نمونه‌هایی از کتابهای فارسی است.

نسل چهارم به فهرست‌نویسی موضوعی یا به عبارت دیگر فهرست‌نویسی تحلیلی می‌پردازد. در صفحات آغازین این فصل اصول و مبادی فهرست‌نویسی موضوعی از جمله چگونگی تحلیل موضوعی کتابها، تعداد سرعنوانهای لازم برای هر کتاب بیان شده و سپس سرعنوانهای موضوعی، اصول اساسی و ویژگیهای کلی فهرست سرعنوانهای موضوعی که پایه و اساس یادگیری فهرست‌نویسی تحلیلی است، معرفی گردیده است. در ادامه این فصل فهرست سرعنوانهای موضوعی کنگره از نظر ساختار و شیوه تنظیم، نظام ارجاعها، انواع سرعنوانهای موضوعی کنگره از نظر شکل، انواع تقسیمات فرعی، انواع سرعنوانهای نمونه با کلید و انواع سرعنوانهایی که در فهرست سرعنوانهای کنگره وجود ندارد اما براساس ضوابط آن می‌توانند موضوع قرار گیرند، با زبانی بسیار ساده و به دور از جملات صعب و دشوار و به همراه مثالهایی روشن و عینی بررسی شده است. فهرست سرعنوانهای موضوعی سیرز از نظر ساختار و شیوه تنظیم، نظام ارجاعات، انواع سرعنوانهای موضوعی سیرز، انواع تقسیمات فرعی، سرعنوانهای نمونه با

کلیدی و سرعنوانهایی که

در فهرست سیرز نیامده‌اند اما فهرست‌نویس می‌تواند با توجه به ضوابطی آنها را بسازد، مبحث بعدی این فصل را تشکیل می‌دهد. پس از معرفی فهرست سرعنوانهای موضوعی سیرز، فهرست سرعنوانهای موضوعی فارسی به‌طور کامل تشریح شده و ضمن اشاره به تاریخچه تدوین سرعنوانهای موضوعی فارسی در ایران، ساختار و شیوه تنظیم، عبارت تقسیم جغرافیایی، سرعنوانهای ستاره‌دار، یادداشت دامنه، نظام ارجاعات، انواع سرعنوانهای موضوعی فارسی از نظر شکل، انواع تقسیمات فرعی، در سرعنوانهای موضوعی فارسی با استفاده از مثالهایی واضح به صورت کامل توضیح داده شده است؛ به طوری که برای هر فهرست‌نویس مبتدی به خوبی قابل درک است.

فصل پنجم این کتاب مربوط به تعیین و انتخاب سرعنوان نام برای مشاهیر و مؤلفان (اشخاص حقیقی) است که شامل قواعد کلی تعیین نام مستند و شرایط خاص نامهای ایرانی دوران پیش از اسلام، نامهای ایرانی دوران پس از اسلام تا اول قرن ۱۴ قمری، نامهای ایرانی از سال ۱۳۰۴ شمسی به بعد و نامهای مؤلفان و مشاهیر عرب و مسلمان قبل از قرن ۱۸ میلادی، اعراب و مسلمانان دوران معاصر و اسامی غربی است. در این فصل تأکید نگارنده بر ذکر دلایل تهیه این فهرست مستند و چگونگی استفاده و کاربرد آن و شیوه ساختن ارجاعات لازم با توجه به شکل‌های مختلف اسامی خاص است. عمده‌ترین مثالهای این فصل

شامل اسامی مشاهیر و مؤلفان ایرانی، عرب و غربی دوران مختلف تاریخی است.

فصل ششم نیز درخصوص نحوه تعیین و انتخاب سرعنوان نام برای سازمانها و مؤسسات و به طور کلی تالگانها و چگونگی استفاده از فهرست مستند اسامی مؤسسات و سازمانهای دولتی ایران و شیوه ساختن ارجاعات لازم برای آنهاست.

در ادامه کتاب و با توجه به شرایط خاصی که در زمینه تعیین سرشناسه و شناسه افزوده و به عبارت دیگر نقاط بازیابی (Access Points) کتابهای فارسی وجود دارد، تنها شرح آن بخش از قواعد مندرج در فصل بیست و یکم ویرایش دوم قواعد فهرست نویسی انگلواآمریکن که با قواعد تعیین سرشناسه و شناسه افزوده کتابهای فارسی مصداق دارد،

آورده شده که ساختار اصلی فصل هفتم این کتاب را تشکیل داده است. در این فصل انواع سرشناسه و شناسه های افزوده کتابهای فارسی از عمومی ترین و ساده ترین حالتها تا پیچیده ترین موارد اعم از آثار دارای پدیدآور شخصی، آثار دارای پدیدآور شخصی، آثاری که دارای حالت های ویژه و مختلفی درخصوص تعیین سرشناسه هستند با ذکر مثال های واضح و روشن برای هر کدام تعریف شده است. فصل هشتم کتاب که تحت عنوان جست و جوی اطلاعات کتابشناختی در فهرست نویسی و آشنایی با منابع تجسس آورده شده یکی از مهمترین مباحث این کتاب است. مطالعه این فصل که در آن به طور مفصل هدفها، منابع و روشهای تجسس در فهرست نویسی تشریح شده است، فهرست نویسی را با فرآیند فهرست نویسی و نحوه اجرای عمل فهرست نویسی در کتابخانه آشنا خواهد ساخت.

آشنایی با خدمات فهرست نویسی متمرکز و تعاونی و چگونگی استفاده از این خدمات در ایران مباحثی است که به صورت کلی در فصل نهم کتاب به آنها اشاره گردیده است. خدمات فنی متمرکز یکی از راه حل هایی است که امروزه برای جبران کمبود فهرست نویسی ورزیده و متخصص و کاهش هزینه های فهرست نویسی پیشنهاد می گردد. البته مزیت خدمات فنی متمرکز فقط شامل مسائل اقتصادی نیست؛ بلکه از نظر فنی نیز باعث بالا بردن کیفیت خدمات مانند تهیه فهرستگانها، آگاهی از مجموعه موجود در هر کتابخانه و ایجاد یکدستی کار می شود. فصل دهم کتاب به معرفی فهرست نویسی پیش از انتشار (CIP)

اختصاص دارد. چگونگی تهیه فهرست نویسی پیش از انتشار در ایران و سایر کشورها و تاریخچه، اهداف و مزایای این نوع فهرست نویسی از مهمترین مطالب این فصل است. همچنین در این قسمت به مشکلات کار فهرست نویسی پیش از انتشار در ایران از جمله توجه نبودن ناشران نسبت به اهمیت و مزیت این برنامه و همچنین نبود ارتباط نزدیک میان آنها و کتابخانه ها، عدم دسترسی ناشران به ویژه ناشران شهرستانی به فهرست نویسان معتبر اشاره شده است.

هدف از فصل یازدهم کتاب، آشنایی با انواع شیوه های تنظیم فهرست است و بر همین اساس انواع متعارف تنظیم فهرستها در برگه دان شامل فهرست فرهنگی یا واژه نامه ای، فهرست مجزا یا تفکیکی، فهرست رده ای یا طبقه ای و فهرست رده ای - الفبایی مورد بحث قرار گرفته است.

با توجه به افزایش روزافزون اطلاعات و منابع که امروزه وارد کتابخانه ها می گردد، و اهمیت نقش فهرست نویسی رایانه ای در سازماندهی این اطلاعات، مبحث فهرست نویسی رایانه ای که نسبت به سایر بخشهای کتاب پذیرای بیشترین تغییرات بعد از ویرایشهای قبلی گردیده دوازدهمین و آخرین فصل این کتاب را به خود اختصاص داده است.

در این بخش طرح مارک به صورتی بسیار واضح و روشن معرفی شده و در پی آن نیز جهت آشنایی بیشتر با مطلب، مباحثی همچون ساختار پیشینه مارک، ساختار فیلد نشانگرها، حایلها، یونی مارک و مارک ایران مطرح گردیده و در ادامه به معرفی نرم افزار مناسب برای فهرست نویسی پرداخته شده است.

در پایان نیز تعدادی از سایتها و منابع فهرست نویسی در وب معرفی گردیده تا علاقه مندان در صورت نیاز از آنها استفاده کنند.

کلام آخر:

کتاب حاضر برای دانشجویان کتابداری مقاطع کاردانی، کارشناسی و کارشناسی ارشد و همچنین دوره های کوتاه مدت آموزش کتابداری مفید است و علاقه مندان این حوزه می توانند به بهترین نحو ممکن از آن استفاده کنند. از جمله نکات مثبت کتاب تأکید بر قواعد فهرست نویسی انگلو آمریکن با در نظر گرفتن شرایط خاص کتابهای فارسی است که این امر به خوبی در مثالها و نمونه های ذکر شده کتاب مشهود است.

همچنین بیانی شیوا و روان در آموزش فهرست نویسی کتاب را به صورت یک خودآموز مطلوب درآورده است؛ به طوری که مشتاقان را قادر می سازد تا حتی بدون کمک دائمی و مستقیم استاد و فقط با مطالعه این کتاب و اجرای تمرینات مرتبط، آموزش فهرست نویسی را به صورت گام به گام با موفقیت آغاز کنند.

همچنین گنجاندن مباحثی از قبیل آشنایی با روشها و منابع تجسس در فهرست نویسی، انتخاب نقاط بازیابی منابع فارسی و فهرست نویسی رایانه ای که در کمتر کتاب فهرست نویسی موجود در کشور دیده می شود، مطالعه این کتاب را برای متخصصان و فهرست نویسان کارآزموده نیز قابل استفاده و ضروری ساخته است.